

Марин Петков (Велико Търново, България)

БЪЛГАРСКИ СРЕДНОВЕКОВНИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ СЪС СУФИКС *-ОТА*

*The present article studies a short list of Old Bulgarian masculine proper names, witnessed in Greek and Bulgarian medieval sources from the 9th to the 12th century. These are one-stem personal names consisting of one proprial stem combined with the suffix *-ota*. Most of the stems are of Slavic origins, but non-Slavic elements can be witnessed too. Generally the names can be divided in two groups: personal names and probably nicknames.*

*Key words: Old Bulgarian, medieval, proper name(s), suffix *-ota**

1. Увод

Сред целите на българската ономастика от началото на ХХI в. наред със съставянето на речник на личните имена през ХХ в. и на фамилните имена през ХХ в., които са формулирани като най-приоритетни, е също така създаването на исторически речник на българската антропонимия (Ангелова-Атанасова 2009: 10). За да се изпълни това амбициозно начинание, е необходимо всички лични имена, носени от българи през вековете, да се ексцерпират от изворите (наши и чужди) и да бъдат обработени. Изворите, съдържащи български лични имена, са много и най-разнообразни по вид, но една важна особеност е характерна за тях, а именно, че много малко от тях са домашни, особено тези от ранното Средновековие.

Българската средновековна личноименна система до ХII в. е засвидетелствана главно в писмени паметници, написани на гръцки език. Това на първо място са историческите хроники с автори

византийци. Повечето от официалните домашни български надписи, оставяни от българските владетели, особено от епохата преди християнизацията на страната, също са били на гръцки език. На гръцки език са написани и така наречените практикони, съдържащи множество имена на български селяни, населяващи територии във Византийската империя или временно намирали се под византийска власт. Домашните извори на кирилица или глаголица почти не съдържат лични имена (с изключение на библейските). Именно обстоятелството, че повечето лични имена, носени от българи, са изписани с гръцки букви, на език, който не разполага с фонемни, характерни за славянските езици, затруднява често техния прочит и тълкуване. Въпреки това в гръцките извори, особено практиконите, се наблюдават удивително голям брой разнообразни по характер антропоними (мъжки и женски) с безспорен славянски характер.

Разбира се, тук възниква въпросът доколко носителят на дадено славянско име е българин. Тъй като в смесените райони често се наблюдава явлението по различни причини (в смесени бракове, модни увлечения и подобни) да се носят имена на друга народност, а средновековието в това отношение не е правело изключение, носителят на славянско име спокойно е можел да бъде и представител на друг етнос (сърбин, влах, дори ромей). Въпреки това не буди съмнение фактът, че славяните, населяващи Североизточна Гърция (Халкидики, Струмишко и другаде) езиково са спадали към българската група. За това свидетелстват редица сведения, като например тези от района на Йерисо (Божилков 1995: 44 и сл.; Иванов 1970: 22 и сл.), както и резултатите от езиковия анализ на топонимите със славянски характер в Гърция (срв. Фасмер 1941, особено стр. 324).

Целта на настоящата работа е да представи български средновековни мъжки лични имена, образувани с помощта на славянския суфикс **-atā* (бълг. *-ота*), добре представен в личноименните системи на славянските народи (Миклошич 1927: 10; Свобода 1964: 163; Шлиперт 1978: 194), засвидетелствани в наши и чужди извори до XII в. Редно е да се отбележи, че поради обичайната липса

на допълнителни сведения за отделните носители в някои случаи техните имена може би са изпълнявали функцията на прякори. Като коректив е ползван именникът на Йордан Заимов, който до момента единствен в българската ономастика включва множество старинни български имена с указан век на първо засвидетелстване. По-голямата част от имената на *-ота* са производни от славянски основи, но има и няколко с чужди по произход основи, които обичайно се обозначават като хибридни. За по-голяма прегледност имената са дадени по години, а след това по азбучен ред.

2. Сигурно засвидетелствани имена с вероятен славянски характер на основата

2.1. Имена от IX в.

Най-ранното засвидетелствано име е това на брата на кан $\text{I } \alpha\epsilon\alpha\text{I } \epsilon\delta \text{ } \epsilon\nu\rho\alpha\beta\omega\tau\text{I}\zeta$. Датира се в първата половина на IX в. Среща се при Теофилакт Охридски (ГИБИ IX/2: 64 и сл., за формите на името вж. Моравчик 1958: 124 и сл.). Обичайното тълкуване е, че се касае за славянското име **Нравота**, което според Заимов 1988: 171 е образувано чрез конверсия от съществителното *нравотà* ‘нравственост, честност’, за чиято основа е послужило славянското съществително **narvъ* ‘нрав, характер’ (БЕР I: 257; ЭССЯ XXV: 192 и сл.).

Следва името на свидетел на Лаврата от 897 г. То гласи **Доброта** (оригинално изписване *Доврота* в Actes de Lavra I: 91, документ № 1, ред 34). Основата му е славянското прилагателно **dabrъ* ‘добър’ (БЕР I: 403 и сл.; ЭССЯ V: 45 и сл.). Заимов 1988: 90 датира името чак през XIII в. и го обяснява като изведено от съществителното *добротà* ‘добрина’ (стбълг. *доброта*; Миклошич 1862/65: 167), но очевидно датировката трябва да се промени на IX в. Причината за липсата на по-ранна датировка у Заимов е, че той ползва друго издание на документа, където вместо **Доброта** четем **Деброта** (*Деврот* в Acta Athoa = ГИБИ VI: 14). Тази форма съответно е надлежно цитирана от Заимов, който обяснява името като производно от *Дебро* (недатирано), с тълкуване „от *дебри*

‘гори, храсти’: пожелателно име – да бъде млад като дебри, по значение като *Горо, Горан, Храстьо*“ (Заимов 1988: 81).

2.2. Имена от X в.

През 982 г. в село Радоливо край Йерисо е засвидетелстван свещеникът Йоан с (вероятно) бащино име *τοζ Λησοτά* (Actes d’Ivignon I: 133, документ № 5, ред 14). По всяка вероятност името се чете като *Лошота* и е образувано от основа славянското прилагателно **lasъ* ‘недобър, зъл, проклет’ (БЕР III: 481; ЭССЯ XVI: 92 сл.) или директно от апелатива *лошотà*. В първия случай името може да се тълкува може би като защитно, даващо нарочно отрицателни черти на носителя му. Във втория случай може би става въпрос за прякор, характеризиращ нрава на свещеника.

Парик от село Радоливо от 982 г. носи името *Младота* (Actes d’Ivignon I: 125, документ № 4, ред 12), в което е залегнало славянското прилагателно **maldъ* ‘млад’ (БЕР IV: 150 сл.; ЭССЯ XIX: 171. 174 сл.). Името не е отбелязано от Заимов. Наистина гръцкото изписване е *Μαλδωτα*, но е възможно в случая да се касае или за правописна грешка от страна на писаря или за по-старинна форма на името.

Друг парик от Радоливо от 982 г. се нарича Павел с второ (бащино?) име *Радота* (*τοζ Ραδοτα* в Actes d’Ivignon I: 124, документ № 4, ред 8; Божилов 1995: 45). Заимов го датира в XIII в. и го извежда от апелатива *радотà* ‘радост, радване’ (Заимов 1988: 187). Това означава, че най-ранната датировка на името засега е X в. Образувано е от една от най-продуктивните прилагателни личностноименни основи в българската антропонимия слав. **ardъ* ‘радостен’ (БЕР VI: 142 сл.; ЭСРЯ III: 429).

В същия документ е споменат и парикът Георги с второ (бащино?) име *Тухота* (*τοζ Τιχотη* в Actes d’Ivignon I: 125, документ № 4, ред 11; Божилов 1995: 45). Заимов 1988: 219 го датира в XIII в., като го извежда от апелатива *тихотà* ‘тихост, тишина’ (стбълг. *тихота*; Миклошич 1862/65: 991). Тук също е необходимо да се промени най-ранната датировка на X в. Името е образувано от

славянското прилагателно **tichъ* ‘тих’ (ЭСРЯ IV: 63), което се среща и в други старобългарски имена.

В друг документ от района на Йерисо от 996 г. е вписан парикът **Сирота**, жител на Ватония (*Σηρωτης* в Actes d'Iviron I: 169, документ № 10, ред 15). Не е отбелязано от Заимов. Възможно е тук да не се касае за лично име, а за прякор, образуван от старобългарското нарицателно *сирота* ‘сирак’ (за произхода на апелатива вж. БЕР VI: 700). От друга страна практиката на изписване на имената в практиконите показва, че обикновено лице с прякор задължително се вписва първо с личното си име, а прякорът е на второ място. Тъй като въпросният парик е упоменат само с едно име, моето мнение е, че в случая е по-вероятно да става въпрос за лично име. Тогава е възможно името да се изведе от славянското прилагателно **sirъ* ‘осиротял, самотен’ (БЕР VI: 685), към което е прикачен суфиксът.

2.3. Имена от XI в.

В един документ от 1042 г. е спомената някоя си Мария, дъщеря на Стефан **Славота** (*τος Σθλαβοτα* в Actes d'Iviron I: 241, документ № 26, ред 3–5). Името е отбелязано от Заимов 1988: 201, който също го датира в XI в. Доколкото на мен ми е известно, това е най-ранното споменаване на името изобщо, защото онзи Славота, засвидетелстван в именника на Заимов, вероятно е влашкият въстаник Славота Кармалак от 1066 г., за когото говори Кекавмен (Cesaumeni strategicon = ГИБИ VII: 29). В основата на името е легнал един от най-продуктивните славянски антропонимични елементи, а именно съществителното **slāvā* ‘слава’ (БЕР VI: 829 сл.; ЭСРЯ III: 664).

През 1071 г. е споменат парикът **Мирота** (*Μηρωτης* в Actes d'Iviron II: 116, документ № 39, ред 1). Името е датирано от Заимов 1988: 154 и сл. в XIII в., което означава, че тук също се налага промяна на най-ранната датировка на XI в. По въпроса за образуване на името Заимов изказва мнението, че то е образувано от апелатива *мирота* ‘качество на мирен, тих, скромн’. Възможно е също да имаме суфиксация на един от най-продуктивните

славянски личноименни елементи прилагателното **měrbъ* ‘прочут, известен, прославен’ (БЕР IV: 112, вж. *мир*²; ЭССЯ XIX: 55 и сл.).

В документ от района на Ивирон, датиран най-общо между 1090 и 1094 г. е споменат свидетелят **Негота** (*Νέγοτας* в Actes d'Iviron II: 167, документ № 45, ред 93). Заимов 1988: 165 го датира в XIV в. и счита, че тук също става въпрос за онимизиран апелатив, а именно *неготà* ‘нежност’, но според ЭССЯ XXV: 98 имаме съкращаване на двусловното *Негослав* или *Негомур* с последваща суфиксация. Основа е славянското съществително **něgā* ‘любов’ (БЕР IV: 593 и сл.; ЭССЯ XXV: 97 и сл.).

През 1098 г. в документ от село Радоливо е споменат парикът Чедо, син на **Гневото** (*υοζ Γνεβοτοζ* в Actes d'Iviron II: 187, документ № 48, ред 15). У Заимов 1988: 65 липсва, но пък е споменат *Гневота* (недатиран). Въз основа на правописа в документа е възможно да се допусне, че в случая става въпрос не за антропонима *Гневота*, а за вторично образуване, изведено от *Гневота* с помощта на звателната флексия *-o*. В основата на името стои съществителното слав. **gněvъ* ‘гняв, ярост’ (БЕР I: 257; ЭССЯ VI: 169).

2.4. Имена от XII в.

В началото на XII в. (1104 г.) в района на Ивирон (село Мелчани) е засвидетелстван парик на име **Драгота** (*Δραγωτας* в Actes d'Iviron II: 245, документ № 52, ред 569), датиран от Заимов 1988: 96 в XIII в., чието име е обяснено от *драготà* ‘драгост, любезност, милота’ (стбълг. *драгота*; Миклошич 1862/65: 175). Като се вземе предвид, че споменатият парик в документа е възрастен, то той е роден през втората половина на XI в., следователно и датировката на името му следва да се промени на този век. Основата на *Драгота* е славянското прилагателно **dargъ* ‘драг, любим’ (БЕР I: 417 и сл., вж. *драг*¹; ЭССЯ V: 77).

В документ на Лаврата от 1152 г. е упоменат парикът **Злота** *Малчин* (*Ζλφτα Μαλετσινοζ* род. пад. в Acta monasterii Eleusae = ГИБИ VII: 89). Името не е отбелязано от Заимов. По всяка вероятност то е образувано от славянското съществително **zъlъ* ‘зъл,

лош' (БЕР I: 663 и сл.) и може да се тълкува може би като защитно, подобно на *Лошота* (вж.).

Пак в документ на Лаврата, но от 1162 г., се среща парикът **Чернота** (*Τζερνωτης* в Actes de Lavra: 333, документ № 64, ред 93, издаден също в Acta monasterii Eleusae = ГИБИ VII: 146), отбелязан от Заимов 1988: 244 и обяснен като конверсия от *чернотà* 'качество на черен, тъмен' (стбълг. чрънота; Миклошич 1862/65: 1122). Името е образувано от славянското прилагателно **čьrnъ* 'черен' (ЭССЯ IV: 155) и е защитно по характер.

В практикон от село Радоливо през 1181 г. е вписан парикът **Белота** (*Βελωτης* в Actes de Lavra: 340, документ № 65, ред 70; Божилов 1995: 47), отбелязан от Заимов 1988: 18, който извежда името му от *белотà* 'качество на бял, чист, непорочен' (стбълг. вѣлота; Миклошич 1862/65: 53). В основата на името е залегнало славянското прилагателно **bělъ* 'бял' (БЕР I: 107 сл.; ЭССЯ II: 79 сл.). По характер името е пожелателно.

3. Хибридни имена с вероятен неславянски характер на основата

Няколко имена, образувани със суфикс *-ота*, са от основи с неславянски произход, което ми дава основание да ги разглеждам като хибридни. Не може с точност да се твърди дали носителите им са били българи. Според мен поне при едното име може да се допусне, че е носено от българин, защото се среща в домашен извор, изписано на кирилица. Това е **Левота** (*Левота*) от манастира в с. Равна, Варненско, и се датира в X в. (Попконстантинов/Кронщайнер 1994: 227 – № 6). По всяка вероятност носителят е бил поклонник (или може би монах?), който собственоръчно е оставил името си на стената. Заимов 1988: 137 го датира в IX в. (не е ясно дали става въпрос за същото лице), като го свързва с основата **lьvъ* 'лъв' (БЕР III: 335 и сл., вж. *лев*¹; ЭССЯ XVII: 105 сл.), която по своя произход е заемка.

Останалите хибридни имена са от района на Атон, изписани са на гръцки и поне на този етап едва ли може да се установи към кой етнос са спадали носителите им. Тези имена оставям без ети-

мологичен анализ, надявайки се, че следващи изследвания на други специалисти ще могат да решат въпроса.

През 982 г. в Йерисо (село Радоливо) е отбелязан парикът Паскал **Сикота** (*τοῦ Σικота* в Actes d'Iviron I: 125, документ № 4, ред 17). Липсва у Заимов.

В документ, датиран най-общо в първата половина на XI в. в село Довровикия е живял парикът Георги, син на **Ирота** (*νιοῦ Εἰρωτα* в Actes d'Iviron I: 269, документ № 30, ред 16). Името липсва у Заимов.

Пак в първата половина на XI в. в Йерисо е упоменат парикът **Калота** (*Καλοταῦς* в Actes d'Iviron I: 132, документ № 5, ред 6). Заимов 1988: 116 го датира в XII в., затова датировката трябва да се промени на XI в. Трудно е да се установи дали произходът на основата изобщо е български – от славянското прилагателно **kālъ* ‘черен’ (етимологията на основата е твърде неясна, срв. БЕР II: 154 и сл.; ЭССЯ IX: 127 сл.), по подобие на **Чернота** – или става въпрос за гръцка основа (< *καλός* ‘добър’). Самият Заимов, цит. съч., допуска и двете възможности.

В село Радоливо в началото на XII в. е живял парикът **Янота** (*τοῦ Ἰανота* в Actes d'Iviron II: 258, документ № 53, ред 89). Заимов 1988: 251 го споменава като изчезнало и не го разглежда в отделна статия. И тук можем да предположим двойк произход на основата: български (*Ян* < *Стоян*, *Боян* и др.) или гръцки (*Ян* < *Йоан*), като и двете възможности са взети предвид от Заимов 1988: 250.

4. Несигурни имена

Една част от личните имена, образувани със суфикс *-ота*, по различни причини могат да се определят като несигурни. Така например в един фрагмент на Лаврата, вероятно от XI в., е споменат монахът *Μιλωτ...* (Actes de Lavra: 361, ред 18). Като се има предвид, че монасите обикновено са приемали християнско (т. е. неславянско) име, вероятността тук да имаме българо-славянското **Милота** е твърде минимална. Заимов 1988: 152 датира подобно име чак в XV в., като го обяснява от *μιλωτὰ* ‘качество на мил’, докато според ЭССЯ XIX: 43 името е производно от

мъжкото име *Милош*. В случай на славянски произход на името за основа му служи прилагателното **milъ* ‘мил, любим’ (БЕР Ш: 787 и сл.; ЭССЯ XIX: 46 и сл.).

Друг твърде спорен антропоним е *Страхота*, вероятното светско българо-славянско име на Методий, брата на Константин Кирил Философ. Името му е отбелязано от Заимов 1988: 210. Много е трудно да се установи автентичността му, защото сведенията за него се срещат в чешки паметници едва от XIV в. и следващите векове. По всяка вероятност тук става дума за превод от лат. *metus* ‘страх’ (вж. Кирило-Методиевска енциклопедия II: 633).

Последното име със суфикс *-ота* е *Бакота* и е засвидетелствано само от Заимов 1988: 12. Той го датира в много широк диапазон – IX–XIV в., – което ме навежда на мисълта, че е ексцерпирано от топоним. Според Й. Заимов, цит. съч., тук като основа участва съществителното *бако* ‘по-голям брат, батко’.

5. Заключение

В заключение може да се каже следното: в средновековните писмени паметници до XII в. има достатъчно на брой лични имена със славянски характер, образувани с помощта на суфикс *-ота*, за чиито носители с голяма степен на сигурност може да се приеме, че са били българи. Част от тях фигурират в именника на Йордан Заимов, но както се вижда от изворите, при повечето датировката трябва да се промени на по-ранна. Причината за това следва да се търси в обстоятелството, че практиконите от района на Йерисо вероятно не са били достъпни на Заимов. При подготовката на историческия речник на българските антропоними следва да се вземе предвид по-ранната датировка, засвидетелствана от изворите.

За някои от антропонимите не може със сигурност да се твърди, че са лични имена. Възможно е например при *Лошота* и *Сирота* да става въпрос за отапелативни имена, които функционират като прякори. Също така пътят на образуването им може да бъде двояк – образуване чрез суфиксация, като към дадена

личноименна основа се прикача суфиксът *-ота*, или чрез конверсия, като се онимизира готова старобългарска лексема от женски род, окончаваща на *-ота*.

Високата продуктивност на суфикса *-ота* не подлежи на съмнение. В подкрепа на това твърдение говори и обстоятелството, че в районите със смесено население този суфикс участва в образуване на лични имена от неславянски основи, като е твърде възможно носителите на някои от засвидетелстваните имена изобщо да не са били българи по народност.

6. Библиография

6.1. Литература

- Ангелова-Атанасова 2009:** Мария Ангелова-Атанасова, *Актуалните проблеми на българската ономастика в началото на XXI в.* – В: Състояние и проблеми на българската ономастика, т. 9, Велико Търново, 2009.
- Божилов 1995:** Иван Божилов, *Българите във Византийската империя*, София, 1995.
- Заимов 1988:** Йордан Заимов, *Български именник*, София, 1988.
- Кирило-Методиевска енциклопедия II:** *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. II, главен редактор Петър Динеков, редактори Лиляна Грашева, Климентина Иванова, Стефан Кожухаров, Светлина Николова, София, 1995.
- Миклошич 1927:** Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Drei Abhandlungen. Manulneudruck aus Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Wien 1860–1874, Heidelberg, 1927.*
- Моравчик 1958 II:** Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Bd. II: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Zweite durchgearbeitete Auflage, Berlin, 1958.
- Попконстантинов – Кронщайнер 1994:** Казимир Попконстантинов, Ото Кронщайнер, *Altbulgarische Inschriften*, Bd. 1 [Die slawischen Sprachen, Bd. 36], Wien, 1994.
- Свобода 1964:** Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha, 1964.

Фасмер 1970: Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*. Unveränderter fotomechanischer Nachdruck aus den Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1941, Philosophisch-historische Klasse Nr. 12, Berlin, 1970.

Шлимперт 1978: Gerhard Schlimpert, *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*, Berlin, 1978.

6.2. Речници

БЕР: *Български етимологичен речник*, т. I–VII, София, 1971–2011.

Миклошич 1862/65: Franz Miklosich, *Lexicon Palaesloveno-Graeco-Latinum*, Wien, 1862–1865.

ЭСРЯ: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Москва 1964–1973.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Под редакцией члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева, т. I–XXXII. Москва, 1974–2005.

6.3. Извори

ГИБИ = *Гръцки извори за българската история*, т. VI. Съставители Иван Дуйчев, Любомир Йончев, Петър Тивчев, Василка Тъпкова-Заимова, Геновева Цанкова-Петкова, под редакцията на Михаил Войнов, Иван Дуйчев, София, 1964; т. VII. Съставили Страшимир Лишев, Петър Тивчев, Василка Тъпкова-Заимова, Геновева Цанкова-Петкова, под редакцията на Петър Тивчев, София, 1968; т. IX/2. Подготвил Илия Илиев, София, 1994.

Actes de Lavra: *Actes de Lavra*. Première partie: Des origines à 1204. Edition diplomatique par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, avec la collaboration de Denise Papachryssanthou (Texte), Paris, 1970.

Actes d'Iviron: *Actes d'Iviron*, vol. I: Des origines au milieu de XI^e siècle. Edition diplomatique par Jaques Lefort, Nicolas Oikonomidès, Denise Papachryssanthou avec la collaboration d'Hélène Métrévéli (Texte), Paris, 1985; vol. II: Du milieu du XI^e siècle à 1204. Edition diploma-

tique par Jaques Lefort, Nicolas Oikonomidès, Denise Papachrysanthou
avec la collaboration de Vassiliki Kravari et d'Hélène Métrévéli (Texte),
Paris, 1990.